

Ачилова О. Л.
Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського (Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИДІЛЕННЯ ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ КРАТНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства актуальним є дослідження мовних категорій у функційно-семантичному аспекті. У статті обґрунтовано теоретичні засади виділення функційно-семантичної категорії кратності в українській мові.

Ключові слова: *функційно-семантична категорія, категорія кратності, однократність, багатократність, опозиція.*

На сучасному етапі розвитку мовознавства актуальним постає питання про кратність як функційно-семантичну категорію (ФСК), яка реалізується передусім у загальнодієслівній категорії аспектуальності. Кратність тлумачать як аспектуальне значення, що характеризує дієслова за ознакою “крат” або дискретністю у вияві дії. Так, дієслова, які виражають значення кратності, позначають квантифіковані дії, що за своєю природою можуть перериватись і поновлюватись. В українському мовознавстві розглянуто певні аспекти цієї проблеми, зокрема пов’язані з вивченням окремих родів дієслівної дії (РДД) або їхніх груп – кількісних РДД (Т. М. Сидоренко), РДД (способів) оцінної дієслівної дії (Т.К. Денисюк), семантичного поля багатократної і розподільної дії (Н. М. Мединська), описані функційно-семантичне поле ітеративності (Л. І. Париляк), функційно-семантичне поле квантитативності (С. А. Бронікова) тощо. Проте комплексного дослідження проблема кратності як ФСК, що ґрунтується на опозиції однократність / багатократність, має ядерні і периферійні засоби вираження на різних мовних рівнях, співвідноситься з іншими семантичними категоріями, ще не зазнала.

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад виділення ФСК кратності в сучасній українській мові шляхом узагальнення комплексу теоретичних питань, пов’язаних із вивченням кратності, а також структурування ФСК кратності на основі формування двочленної опозиції.

Категорія кратності співвідносна з філософською категорією кількості. Поняття кількості – одне з основних понять, вираження яких притаманне мові. Кількість є понятійною категорією, що її розглядають як замкнену систему значень певної універсальної семантичної ознаки або окреме значення цієї ознаки безвідносно до ступеня їх граматикалізації та способу вираження в мові [15]. Такі категорії поєднують мовний матеріал з загальною будовою людського мислення, а тому з категоріями логіки та психології.

І. І. Мещанінов тлумачив понятійну категорію як системне поняття, виражене в мові у семантиці лексичних угруповань, в оформленні слова та в будові речення [6, с. 5-15].

У мові понятійні категорії виявляються в процесі взаємодії різнорівневих засобів їхнього вираження. За взаємодії цих засобів утворюються семантичні комплекси функційно-семантичного плану. Тому, на думку О.В. Бондарка, термін “понятійна категорія” не є вдалим, і науковець пропонує замінити його терміном “функційно-семантична категорія”. “Критерієм для виділення таких категорій є спільність семантичної функції елементів різних мовних рівнів, що взаємодіють, наявність відомого семантичного інваріанта в диференційних семантичних ознаках цих елементів” [2, с. 18]. Підставою для категоризації внутрішнього лексикону мови вважають функцію,

яка є певним смислом серед інших смислів, виражених мовними засобами.

Справедливо стверджувати, що кратність є ФСК, тому що їй притаманна спільна диференційна ознака – семантичний інваріант. Поняттєвий апарат категорії кратності складається з двочленної опозиції “однократність / багатократність” та поєднує систему різнорівневих компонентів мови на підставі спільності їхніх семантичних функцій. У свою чергу, ФСК кратності як підкатегорія входить у загальнішу функційно-семантичну надкатегорію аспектуальності.

Кратність як ФСК відображається насамперед у системі дієслівних предикатів і кількісно характеризує дії (або ситуації) (за У. Вейнрехом, І. Червенковою, Л.Д. Чесноковою, О.В. Падучевою). З погляду когнітивної лінгвістики, квантифікація може бути компонентом дієслова, яке означає дію.

На мовному рівні ФСК спирається на граматичну категорію, яка утворює її граматичне ядро. Це ядро обов’язково має певні диференційні семантичні ознаки. У системі дієслова кількісні поняття мають різноманітне вираження. Серед засобів вираження значення кількості у сфері дієслів виділяють лексико-граматичні засоби, до яких зараховують категорію виду та РДД (тут протиставляються однократні та багатократні дієслова), а також морфологічні засоби, пов’язані з категорією числа (протиставлення форм однини й множини) і синтаксичні засоби, що полягають у сполученні дієслів із словами з кількісним значенням (Л.Д. Чеснокова) [12, с. 82 – 90].

Наявність двочленної (або парної) опозиції може бути однією з підстав для виділення кратності в окрему ФСК. Діалектичний характер відношень однократність / багатократність (або повторюваність, мультиплікативність) виражається у протилежних, але нерозривно зв’язаних поняттях, їх єдності, взаємодії та переходах одного в інший.

Кратність реалізується як сукупність двох зчеплених значень “однократності” й “багатократності”, одне з яких додається до значення дієслівних лексем, що сполучаються з цією семантичною ознакою” (В.С. Храковський) [10, с. 65 – 77]. “Кількісність як зовнішня ознака дії виявляється в її односуб’єктності / багатосуб’єктності, однооб’єктності / багатооб’єктності, однократності / багатократності” [14, с. 17]. Тобто категорія кратності виявляється в бінарній опозиції: одна ситуація / (невизначена) множинність (таких самих) ситуацій, причому в усіх випадках підставою розрізнення є лише ознака однократності / багатократності.

Опозиція – “найсильніший” тип поєднання компонентів певної категорії. Так, на опозиційному принципі будується теорія фазовості, розроблена О.М. Соколовим, що виводить чотири значення граматичної фазовості, одне з яких характеризується як “багаторазове / одноразове” [8, с. 50]. Причому відношення між повторюваністю й цілісністю одиничної дії характеризуються взаємозумовленістю цих елементів.

На думку Л.Д. Чеснокової, категорія кількості є системою елементів, де основою систематизації виступає елемент із семантикою “один”. Множинність реперзентує собою сукупність елементів, отже, елемент “один” протистоїть множинності як недискретна величина дискретній [13, с. 8].

Домінантним значенням для категорії кратності також пропонують вважати рахованість / нерахованість предметів, ознак і дій. На лінгвістичному рівні ознаку рахованості / нерахованості розуміють як здатність / нездатність форм входити до опозиції однина / множина [3, с. 7].

“Незважаючи на формальну невираженість, багатоактність тим не менш об’єктивно виявляється в певному семантичному співвідношенні з одноактністю. Ці два значення взаємозумовлені, і одне виявляється на тлі іншого. Значення розчленованої дії у багатоактного дієслова найчастіше обумовлене наявністю лексично співвідносного з ним

одноактного дієслова” [16, с. 101].

Тому логічно вважати, що значення багатократності не існує поза зв'язком з і значенням однократності. Багатократність і однократність займають полярні позиції в семантичному просторі кратності й мають різні засоби вираження: *повторити – повторити, траплятися – трапитися* (у межах видової опозиції), *кашляти – кашлянути, стрибати – стрибнути, стогнати – простогнати, цілувати – поцілувати* (у межах РДД) тощо.

Однократність “передає кількісну характеристику дії шляхом вказівки на одиничність її виявлення” [1, с. 84 – 85]. З погляду семантичної організації значення однократності є елементарним, а з погляду структурної організації – складним. Як і багатократність, однократність може бути схарактеризована за різними ознаками.

На думку Г.О. Золотової, в повідомленнях про одиничні конкретні події виражається безпосереднє сприйняття дійсності, а повідомлення про багатократні події відповідають вищому ступеню абстракції – “рівню знань” [5, с. 179 – 185]. Поняття одиничної дії є вихідним у межах опозиції багатократність / однократність, а тому первісно зрозумілим.

Категорію багатократності лінгвісти характеризують за різними критеріями. Так, Л.М. Рощина тлумачить її як аспектуальне значення, яке виражає неоднократне відтворення дії в часі й просторі, безвідносно до числа повторень [7]. О.К. Грекова розкриває це поняття як процес відтворення однієї й тієї самої дії [4]. Визначення повторюваності пропонує М.Ю. Черткова, яка вважає, що повторюваність – це низка однорідних повторюваних дій, що співвідносяться з певним часовим відрізком їхнього перебігу. Повторювані дії можуть характеризуватися протяжністю або одноактністю (моментальністю) і відновлюватися як через однакові, так і через різні проміжки часу [11, с. 65].

Отже, категорія кратності в українській мові ґрунтується на семантичному протиставленні багатократності й однократності та має низку різнорівневих засобів вираження, що зумовлює можливість виділення кратності в окрему ФСК. Категорія кратності може бути схарактеризована за різними семантичними ознаками, проте саме наявність зазначеної опозиції є підставою для їхньої реалізації.

Перспективним є подальше дослідження семантики кратності як функційно-семантичного поля із специфічним планом змісту і складним механізмом вираження. Актуальне також дослідження категорії кратності методами когнітивної та компаративної лінгвістики.

Л і т е р а т у р а :

1. *Белошапкова Т. В.* Когнитивно-дискурсивное описание категории аспектуальности в современном русском языке. – М., 2007. – 328 с.
2. *Бондарко А. В.* К проблематике функционально-семантических категорий / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1967. – № 2. – С. 18 – 31.
3. *Бронікова С. А.* Функціонально-семантичне поле квантитативності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова”. – Одеса, 2004. – 17 с.
4. *Грекова О. К.* Виды значений повторяемости и средства их выражения / О. К. Грекова // Вестн. Моск. ун-та : Сер. Филология, 1979. – № 2. – С. 37 – 48.
5. *Золотова Г. А.* Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
6. *Мещанинов И. И.* Понятийные категории в языке // Труды военного института иностранных языков. – 1945. – № 1. – С. 5 – 15.
7. *Рощина Л. М.* Способы выражения повторяемости действия в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 “Русский язык”. – Ташкент, 1977. – 24 с.
8. *Соколов О. М.* Фазовое варьирование в видовых оппозициях русских глаголов // Филологические науки, 1985. – № 4. – С. 46 – 52.
9. *Соколов О. М.* Основы имплицитной морфологии русского языка. – М. : Изд-во Российского университета дружбы народов, 1997. – 204 с.

10. Храковский В. С. Типы грамматических описаний и некоторые особенности функциональной грамматики. – М. : Наука, 1985. – 198 с.
11. Черткова М. Ю. Грамматическая категория вида в современном русском языке. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 172 с.
12. Чеснокова Л. Д. Выражение категории количества глагольными формами современного русского языка // Вопросы языкознания. – 1983. – № 6. – С. 82 – 90.
13. Чеснокова Л. Д. Категория количества и способы её выражения в современном русском языке. – Таганрог, 1992. – 250 с.
14. Чиркинян Н. С. Поле количественности (на материале русского и армянского языков) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. – Ереван, 1980. – 20 с.
15. Шубина О. Ю. Семантические и понятийные категории как основа для сопоставления различных языков [Электронный ресурс] // Вестник КРСУ, 2003. – № 1. – Режим доступа : <http://www.krsu.edu.kg/vestnik/2003/v1/a11.html>
16. Яковлев В. Н. Многоактность как способ глагольного действия / В. Н. Яковлев // Научные доклады высшей школы: Филологические науки. – 1975. – № 3. – С. 97 – 105.

Ачилова О. Л. Теоретические принципы выделения функционально-семантической категории кратности в современном украинском языке.

На современном этапе развития украинского языкознания актуальными представляются исследования языковых категорий в функционально-семантическом аспекте. В статье приведены теоретические обоснования выделения функционально-семантической категории кратности в украинском языке.

Ключевые слова: функционально-семантическая категория, категория кратности, однократность, многократность, оппозиция.

Achilova O. L. The theoretical grounds to distinguish a functional semantic category of multipleness in the modern Ukrainian language.

The researches of linguistic categories in a functional semantic aspect are actual on the modern stage of development of Ukrainian linguistics. In the article the theoretical grounds of distinguish the functional semantic category of multipleness in Ukrainian are resulted.

Keywords: a functional semantic category, category of multipleness, semelfactive, multipleness, the opposition.

Бичек Г. М.

***Горлівський державний педагогічний інститут
іноземних мов (Україна)***

**ОНОМАТВОРЧІСТЬ К. С. ЛЬЮІСА В СЕРІЇ РОМАНІВ
“ХРОНІКИ НАРНІЇ”**

У статті розглянуто способи номінації в серії дитячих романів К. С. Льюїса “Хроніки Нарнії”.

Ключові слова: поетонімія творів для дітей, ономастичний простір, власна назва, алюзивне власне ім'я.

Клайв Стейплз Льюїс, видатний англійський письменник та богослов, створив дивовижну країну Нарнію, в якій діти захищають добро та справедливість. Серія романів “Хроніки Нарнії” позначені глибоким проникненням у світ дитячого сприйняття і дитячої психології. Цьому в значній мірі сприяє ономастикон, який займає провідну позицію у вербальному втіленні художньої концепції твору та у вирішенні індивідуально-естетичних завдань. Романи К. С. Льюїса завоювали юного читача по всьому світу, але ні характерні особливості творів цього письменника, ні його художній ономастикон не були об'єктом вивчення вітчизняних філологів.

Важливим елементом художнього твору є система власних назв, що становить лексичну категорію тексту, яка разом з іншими мовними засобами реалізує авторську